

FANTOM NA STADIONU: LORKOVIĆ I KOLEKTIVNA PODSVJESTICA – RIJEČ NA KRAJU

Aleksandar Štulhofer
Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 316.273(049.2)
Primljeno: 3. 2. 1995.

Analizirajući indicije i naivnu operacionalizaciju na kojima Lorković temelji svoju "dubinsku", etnopsihološku koncepciju, autor osporava njezinu utemeljenost. Zaobilaženjem ili odbijanjem kriterija provjerljivosti (mekše forme zahtjeva za opovrgljivošću), Lorkovićev model ostaje fantomske validnosti.

Partija epistemološkog šaha koju – poslužiti ću se predloženom nam transkripcijom – L i Š igraju na stranicama ovoga časopisa ušla je u završnicu. Budući da je L (odsad Lorković) u posljednjem polemičkom javljanju (Lorković, 1994b) izrazio "povišenu znatiželju" iščekujući odgovor, dužan sam požuriti se s ocjenom. U usporedbi s prošlim priložima, *Kolektivna podsvijest, racionalnost, modernizacija* jest Lorkovićev i stilski i sadržajno najuspjeliji prilog. Premda ne donosi novih argumenata – sam autor priznaje da je dosadašnjim potezima sve već rečeno (a "zahtjevi ispunjeni") – tekst pojašnjava Lorkovićeve poglede. *Obje značajke* upućuju da je vrijeme za *završni komentar*¹. Krenimo redom...

1) Kada Lorković tvrdi da se djelovanje kolektivne podsvijesti može očitati (i) u različitom tretiranju nogometne stvarnosti između *Bad Blue Boysa* i *Torcide*, argumentira to na dva načina. Prvo, *BBB* i *Torcida* se razlikuju u svojim procjenama "pravednosti istih ishoda i sudaca". Drugo, navijači su svjesni svoje emotivne pristranosti, ali ne i neobjektivnosti – "/d/rugim riječima, podsvijest im pomaže da budu ono što žele biti" (Lorković, 1994b:550). Suočenje s ovim "dokazima"

¹ Budući da se Lorković i ja očito slažemo da su ključni argumenti naše polemike već izneseni, *ne vidim nikakve potrebe za daljnjim iznuđivanjem čitateljske pažnje*; potcrtavanje ranije iznesenih dokaza u najboljem je slučaju dosadan posao.

Vjerujući da su ova "reagiranja" ipak (ponovno) otvorila jedno od onih zanimljivo mutnih pitanja koje društvene znanosti svakodnevno nose na savjesti, nadam se da će drugi – posebice antropolozi i socijalni psiholozi – ponuditi nove, svježije plodove. Jedino bi takvo uključivanje, po mom sudu (umara li Lorkovića ponavljanje manje?), moglo produžiti smisao ove polemike.

istinsko je iskustvo *banaldikcije*.² Iako je beznadno Lorkovića upućivati na Occama, pozivanjem na empirijske nalaze koji opisuju tzv. *wishful thinking* fenomen (Babad & Katz, 1991; Lalić, 1993) Iako bi izbjegao barem banalnost. Što se pak kontradiktornosti tiče – može li se u istom kontekstu biti istodobno svjestan svoje pristranosti i nesvjestan neobjektivnosti? – Lorković se doimlje uvjerenim da hipoteza o podsvijesti ima logički imunitet (Kada ne znate gdje vam je glava a gdje rep, to je, dakle, znak da vam vaša podsvijest ispunjava želje). Za razliku od ocrtane *ghostbusting* hipoteze o kolektivnoj podsvijesti koja lebdi nad tribinama, empirijska evidencija o afektivnoj refrakciji racionalnosti (Frank, 1988) i eksperimentalni nalazi o kognitivnim ograničenjima (Kahneman, Slovic & Tversky, 1982) zbiljski su prilog znanstvenoj spoznaji.

2) Lorkovićev odgovor da se "kolektivna podsvijest prenosi identifikacijom, a učvršćuje (...) pritiskom odanosti koja se u svakoj skupini traži, pruža i nagrađuje" rađa nedoumice. Sanja li većina članova HDZ-a iste snove kao i gospoda Milas, Krpina ili Vukojević? Dijele li obožavatelji Michaela Jacksona njegove traume iz djetinjstva i odgovarajuće seksualne fiksacije? Rezultira li identifikacija većine učenika s mladim i nekonvencionalnim profesorom filozofije novom kolektivnom (razrednom) podsviješću? Kada bi Lorković barem bio u pravu! Život bi nam bio neprekinuti niz duboko proživljenih avantura.

3) Lijepo je da se Lorković i ja i ostalih 99.9% kolega slažemo da se sociokulturni dinamizam ne može zaniijekati. Šteta je, ipak, da je to slaganje kratkoga doseg; promjene u tipičnim stavovima (usp. Lorkovićevog Nijemca iz 1945. godine) moj sugovornik pripisuje dinamici kolektivne podsvijesti koja slijedi "zaokrete lojalnosti". Ostavljajući po strani pitanje može li se život doista tumačiti kao neprekinuti niz identifikacija i iskazivanja lojalnosti, Lorkovićevo je odbacivanje mogućnosti da većina članova određene zajednice može (u novoj situaciji) svjesno promijeniti mišljenje u skladu s novom kalkulacijom koristi-i-troškova³ neizmjereno hrabar potez. Takav koji se unaprijed odriče provjere.

4) Kada je u pitanju veza između nacionalnog samopouzdanja te demografske veličine i ekonomske snage države, i Lorkoviću (koji tvrdi da su Nijemci, iz povijesnih razloga, "krhkiji" od Portugalaca) i meni nedostaju empirijski argumenti. Dok nas netko na njih ne uputi, predlažem mali misaoni eksperiment: tko će se, kao siromašan turist, osjećati komotnije u SAD-u? Pripadnik velike i bogate ili pripadnik male i siromašne zemlje?⁴ Kako god bilo, ne vidim na koji bi

2

Banalnost + kontradikcija...

3

Posebice nakon što su ukinuti dotadašnji politički pritisci, ideološke zabrane, policijska kontrola i medijska manipulacija informacijama.

4

Priznajem da može biti zbunjujuće što sociologija inzistira na kulturnom relativizmu (kontekstualnom značenju normi-i-vrijednosti) odbijajući, istodobno, poduhvatiti se razmatranja *nacionalnih specifičnosti*. Dva su razloga tome: političke nepodopštine koje su pratile većinu takvih nastojanja te dosadašnja *empirijska iskustva* koja upućuju na nerealistične operacionalizacije etnonacionalnih

način Lorkovićevo osporavanje gornje veze moglo poslužiti kao odgovor na kritiku njegove, blago rečeno, naivne metodologije. Ne slagati se s *rezultatom* onoga što Š tvrdi da Lorkovićevo mjerni instrument *zapravo mjeri – umjesto onoga što bi, prema autoru, trebao mjeriti!* – zaobilaznje je pitanja o *svrsishodnosti* predloženoga mjerenja.

5) Razlika između Lorkovićevo te Adornovog (kao i Tomašićevog) pristupa nije u tome da potonji ne inzistira na genezi psiholoških karakteristika unutar određene populacije. Kada bi tako bilo, Adorna ne bi ni kritizirali kako su ga kritizirali. Shizoidna, "toplo-hladna" identifikacija s roditeljima ostavlja na papiru slične tragove kao i Lorkovićevo identifikacija sa *značajnim drugima*. Tako je za obojicu (ili svu trojicu) temeljni problem u tome što su takvi tragovi u društvenoj stvarnosti slabo spoznatljivi (Za Lorkovića je dodatna otegotna okolnost to što bi u njima žarko želio raspoznati i etnonacionalne specifičnosti; Lorković, 1994a).

6) Samozavaravanje može biti individualno funkcionalno (Elster, 1983; 1984), ali dvojim da postoje norme koje to protežu i na kolektivitet. Ne vidim, naime, kakve bi koristi zajednica Z mogla imati od kolektivne norme samozavaravanja osim u okolini u kojoj su ostale zajednice, prigrlivši slične, samo rigidnije norme, podvrgnute još gorem sljepilu. Takva elaboracija ideje *lokalnog maksimuma* (Hardin, 1980), lako je uvidjeti, završava u postuliranju globalnog samozavaravanja. U tom bi slučaju – prisjetimo se Bellowljevog Herzoga i njegova pisma Heideggeru – Lorkovića valjalo upitati za njegov omiljeni jutarnji test samozavaravanja.

7) Kada bi bilo točno, kao što Lorković tvrdi, da proces modernizacije nije *velika ujednačiteljica*, Gadaffiju ne bi palo na pamet spaljivati električne gitare, francuski tradicionalisti ne bi inzistirali na jezičnom purizmu, iranska bi vlada legalizirala privatne satelitske antene, a Y.Mishima ne bi počinio *seppuku*. Pored dobro poznate činjenice da iza buldožera modernizacije uvijek ostaju enklave tradicionalne kulture, u ovom bi kontekstu valjalo promisliti Stinchcombeovu hipotezu o *principijelnoj kompatibilnosti* kulturnih specifičnosti i modernizacije koja nagoviješta mogućnost (etno?) kulturne perzistencije.⁵

Zaključujući sudjelovanje u ovoj polemici, pokušat ću rezimirati njezinu srž. Spor između Lorkovića i mene kreće od modela (racionalni izbor) predloženog u kontekstu etničkih sukoba, čiju upotrebu sam argumentirao njegovom provjerljivošću (Štulhofer, 1993a). Činjenica je da empirijskom provjerom modela, posebice u društvenim znanostima, nerijetko dolazimo do rezultata koji djelomično potvrđuju a djelomično osporavaju predloženu logiku tumačenja. Iako takvu provjeru

karaktera. Takvo pojednostavljivanje pogađa i mikro- i makrorazinu. Iz vida se gube kako različitost individualnih izbora unutar određenog normativnog konteksta (Oberschall & Leifer, 1986) tako i razlike u društvenom kapitalu unutar jedne te iste nacionalne zajednice (Putnam, 1992).

5

Stinchcombeovu ideju, prema kojoj povijesni razvitak određuje tip institucija, a ove pak vrstu (razinu) društvene racionalnosti (usp. intervju s R.Swedbergom; Swedberg, 1990:294-300), paradigmatički testira sjajno Putnamovo (1992) istraživanje djelotvornosti talijanskih regionalnih uprava. Za interesantan antički primjer ("socijalna konstrukcija" *falange*) usp. Herrmann-Pillath (1994:59).

Lorković do sada nije ponudio, te je diskusija s etniciteta prebačena na općenitiju, epistemološku razinu, *pretpostavljeno* je ograničenje modela racionalnoga izbora Lorković uzeo potvrdom vlastitog etnopsihološkog modela.⁶ Tvrdeći da nas taj put vodi potpunijem i istinitijem tumačenju društvene zbilje, Lorković veselo preskače kriterije procjene. Otpisavši *provjerljive* (empirijske) uviđaje sintagmom "neostvarljivi zahtjevi", ostaje mu *snaga vjerovanja*... da se, primjerice, "identifikacijom s relevantnim bližnjima nesvjesno može preuzeti".⁷

Ako je, dakle, Lorković svoj model doista argumentirao "koliko je moguće",⁸ moram priznati da time nije izliječio Š-ovu nesklonost "dubinskim", neempirijskim koncepcijama.⁹

6

Argumentirajući to indicijama i površnim operacionalizacijama...

7

Sintagma "može preuzeti" dobro ilustrira Lorkovićevu hermeneutiku; specificiranje uvjeta pod kojima se *preuzimanje* zbiva, to jest izostaje, očito bi zahtijevalo drukčiji, empirijski osjetljiviji ukus. U tom smislu, Lorkovićev je prigovor kako smatram da "individualna psihologija (...) ostaje odvojena od socijalnih fenomena", krivo usmjeren (Štulhofer, 1993b;1994); uostalom, povezivanje mikro- i makrorazine – usp. radove o ulozi prijateljskih "mreža" u istočnonjemačkim demonstracijama 1989. godine (Oberschall, 1994; Opp, 1994) – središnja je ambicija teorije racionalnog izbora. Razliku, pak, između Lorkovićevog i mogeg razumijevanja odnosa individualne motivacije i društvenih pojava lako je objasniti na primjeru dinamike identifikacije. Dok Lorković u tome vidi djelovanje *nevidljive ruke* kolektivne podsvijesti, za mene je to (*samo*) mikrosociološki fenomen potvrđivanja društvenosti, mehanizam socijalizacije (uspostavljanja društvenog reda) i solidarnosti (održavanja istog). Kakva bijaše uloga kolektivno nesvjesnog na trgovima Leipziga, zauvijek će mi, stoga, ostati nepoznanicom.

8

Lorkovićevo "vlastito perje" ne popravlja sliku. Njegovi su posljednji radovi o komunizmu (Lorković, 1993; 1994a) – etnopsihološka idealizacija *komesarskog uma* – inferiorni i *public choice* analizi birokratskog cinizma i teoriji *industrijskog feudalizma* (Gellner, 1993). Čak i u svojoj kategoriji (kolektivno nesvjesnoga), Lorkovićeve analize komunizma kao kolektivnog neurotskog jala ili podsvjesnog "reagiranja kulturno inferiornih" zaostaju za onima Nathana Leitesa (Marvick, 1977).

9

Usp. etnopsihološko istraživanje koje metodom *usporedne psihoanalize* "otkriva" razlike u sposobnosti verbalizacije (dakle, važnoj funkciji EGA) i radnoj izdržljivosti pod stresom ("neurotski simptomi") između Švicaraca i Bavaraca srednje klase (Parin & Parin Matthey, 1994). *Uzorak ovih posljednjih sastojao se od, ni manje ni više, ŠEST osoba, koje su, k tome, samoinicijativno zatražile usluge psihoanalitičara.*

(Rečeno ne osporava relevantnost malih uzoraka općenito. Preliminarni izvještaj o istraživanju kroskulturalnih specifičnosti *povezanosti* majke i malog djeteta /Freedman i Gorman, 1993/ demonstrira kako rigorozno kombiniranje razvojne psihologije i teorije socijalizacije pruža poticajan empirijski materijal unatoč malim uzorcima. Osobito kada nije popraćeno "praznim" generalizacijama.). Uvijek, doduše, postoji mogućnost da je Š (odsad Štulhofer) jedini kod kojeg to Lorkoviću nije uspjelo.

LITERATURA

- Babad, E. & Y. Katz (1991) "Wishful Thinking – Against the all Odds." *Journal of Applied Social Psychology* 21(23):1921-38.
- Gellner, E. (1993) "Homeland of the Unrevolution." *Daedalus* 122(3):141-53.
- Elster, J. (1983) *Sour Grapes: Studies in the Subversion of Rationality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (1984) *Ulysses and the Sirens: Studies in Rationality and Irrationality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frank R. (1988) *Passions Within Reason*. New York: W.W.Norton.
- Freedman, D. & J. Gorman (1993) "Attachment and the Transmission of Culture." *Journal of Social and Evolutionary Systems* 16(3):297-329.
- Hardin, R. (1980) "Rationality, Irrationality and Fuctionalist Explanation." *Social Science Information* 19(4-5):755-72.
- Herrmann-Pilath, C. (1994) "Evolutionary Rationality, 'Homo Economicus', and the Foundations of Social Order." *Journal of Social and Evolutionary Systems* 17(1):41-69.
- Kahneman, D., Slovic, P. & A. Tversky /eds./ (1982) *Judgement Under Uncertainty: Heuristics and Biases*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lalić, D. (1993) *Torcida: pogled iznutra*. Zagreb: A.G.Matoš.
- Lorković, H. (1993) "Komunizam kao predmet istraživanja I." *Kolo* 11-12:895-912.
- (1994a) "Komunizam kao predmet istraživanja II." *Kolo* 1-6:79-96.
- (1994b) "Kolektivna podsvijest, racionalnost, modernizacija." *Društvena istraživanja* 12-13:549-55.
- Marvick, E. /ed./ (1977) *Psychopolitical Analysis: Selected Writings of Nathan Leites*. New York: Halsted Press.
- Oberschall, A. (1994) "Rational Choice in Collective Protests." *Rationality and Society* 6(1):79-100.
- Oberschall, A. & E. Leifer (1986) "Efficiency and Social Institutions." *Annual Review of Sociology* 12:233-53.
- Opp, K.-D. (1994) "Repression and Revolutionary Action: East Germany in 1989." *Rationality and Society* 6(1):101-38.
- Parin, P. & G. Parin Matthèy (1994) "Tipične razlike između Švicaraca i južnih Nijemaca iz obrazovanog malograđanstva." *Treći program Hrvatskog radija* 43:132-46.
- Putnam, R. (1992) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Swedberg, R. (1990) *Economics and Sociology*. Princeton: Princeton University Press.
- Štulhofer, A. (1993a) "Testirajući teorije etničkog sukoba: Occamova oštrica i početak rata u Hrvatskoj." *Društvena istraživanja* 4-5:365-82.
- (1993b) "Dramaturgija društvenosti ili kako čitati sociologiju svakidašnjice"; "Što bismo bez kvalitativne sociologije?" *Treći program Hrvatskog radija* 42:5-7;77-8.
- (1994) "Kuda nakon ekonomskog imperijalizma?: sociokulturne strategije racionalnog izbora." *Politička misao /u pripremi/*.

PHANTOM AT THE STADIUM: LORKOVIĆ AND THE COLLECTIVE SUBCONSCIOUSNESS – CONCLUDING WORDS

Aleksandar Štulhofer

Faculty of Philosophy, Zagreb

If empirical refutation is to remain the crucial measure of scientific validity, Lorković's "deep" ethnopsychology owes us too much. The analysis of "indications" and naive empiricism he offers – outlined in this reply – fails to clear the debt. Praising Occam, the author concludes that the explanatory potentials of the extended rational choice theory (acknowledging cognitive imperfections and the concept of "embeddedness") surmount those of the theory of collective subconsciousness.

PHANTOM AM STADION: LORKOVIĆ UND DAS KOLLEKTIVUNTERBEWIBTSEIN – DAS WORT ZUM SCHLUß

Aleksandar Štulhofer

Die Philosophische Fakultät, Zagreb

Indem der Autor die Indizien und die naive Operationalisierung, auf die Lorković sine "tife" ethnopsychologische Konzeption gründet, analysiert, macht er ihre Begründung streitig. Mit dem Umgehen oder der Ablehnung der Nachprüfungskriterien ("weichere Formen der Forderungen nach der Widerlegung) bleibt das Modell von Lorković von der phantomischen Validität.